

KRİZİN ÖĞRETTİKLERİ ve ÖĞRETEMEDİĞİ

İzzettin ÖNDER*

Giriş

“Almanak: 2008 Analizleri” kitabında “Kriz: Nasıl Algı(latı)lıyoruz, Niçin Engelleymiyoruz” başlıklı yazımda, şimdiki başlık altında yazmak durumunda olduğum noktaları açıklamış bulunuyorum. Krizlerin salt akut halleri ile değil, kronik gelişmeleri ile birlikte değerlendirilmeleri gerektiğini, bunun yapılabilmesi için ise, sistemin genetik doku analizinin yapılmasının elzem olduğunu, oysa başat iktisat öğretisinin böyle bir çabası olmadığı gibi, krizlerin öngörülememesi konusunda bir endişesinin de söz konusu olmadığını geçen yılki yazıda ifade etmiştim. Bu yılki yazımda, geçen yıl sizlerle paylaşmış olduğum konuları biraz daha genişletmenin yanında, kapitalist dünyanın almış olduğu önleyici kararlar müvacehesinde krizlerin bizlere ne öğrettiğini ya da öğretmediğini tartışmak istiyorum.

Kapitalizm 2008 yılında üçüncü küresel krizini yaşarken, ne acıdır ki, dünyanın ileri düzeydeki yüzlerce üniversitesi ve o üniversitelerde görevli, çoğu Nobel ödüllü, onlarca akademisyen krizi öngörememiş olduğu gibi, kriz oluştuktan sonra da sadece 1929 Krizi’nden alınan dersin uygulamasından başka, ne krizin organik nedeni ne de derinliği hakkında tahminden öteye geçen tek bir bilimsel ifadeye bulunmuşlardır. 1929 Krizi ertesinde FED’in de taşınması bahane edilerek tüm finansal işlemler durdurulmuş idi. Friedman’ın iddiasına göre, finansal işlemler durdurulmamış olsa idi kriz o denli derin yaşanmazdı. Bunun karşısında yer alan Galbraith aksi iddiada bulunarak, finansal işlemlerin durdurulmuş olmasının olumlu karşılamış ve finansal işlemler durdurulmamış olsa idi krizimn daha da derinleşeceğini ileri sürmüş olmasına rağmen, son krizde Friedman’ın fikrine rağbet edilerek finansal işlemler durdurulmadığı gibi, tam tersine, finansal kurumlar desteklendi ve piyasalara tonlarla nakit sürüldü. Kriz sonrası önlemlerin değerlendirilmesi ile ilgili Friedman-Galbraith tartışmasını bir tarafa bırakarak, krizin teorik açıklamasına yöneldiğimizde iki akademisyenden de doyurucu bir açıklama

* Prof. Dr.

alabildiğimiz söylenemez. Zira, ikisi de sistemin genetik dokusunu çözümlyerek işleyişi ve bu işleyiş sürecinde krizlerin oluşumunu irdelememişlerdir. Bu nedendir ki, iki akademisyen farklı sonuçlara varmıştır. Buna rağmen şöyle bir kestirmede bulunmak hatalı olmaz diye düşünüyorum. Friedman daha Keynesyen bir açıdan meseleye bakarken, Galbraith, derin analize girmeden salt yüzeysel ve sonuçla ilgili olarak daha Marksiyen bir yaklaşım izlemiştir. Zira, Friedman türü öneri kısa dönemde krizi önleyebildiği halde, uzun dönemde krize yol açarken, Galbraith türü öneri ise, bunun tersi olarak, kısa dönemde krizi derinleştirirken, uzun dönemde krizin önünde daha güçlü bir duvar örme eğilimi taşır. Bir zamanlar Friedman'ın Keynesci olduğu o denli gerçektir ki, 1965 yılında TIME dergisinde yayınlanan bir söyleşisinde, sonraları çok tartışılan, "Şimdi artık hepimiz Keynesciyiz" ifadesini kullanmıştır (Akerlof & Shiller, 2009; viii).

İleri gelen bazı ünlü akademisyenlerin kriz sonrası yayınlanmış eserlerinde de birbirlerini suçlamalar önemli yer kaplamaktadır (Krugman, 2009; 9-10). Krugman'ın bildirdiğine göre, Chicago Üniversitesi'nin Nobel ödüllü ünlü profesörü olan Robert Lucas bir konuşmasında, ekonomilerde depresyon sorununun çözüldüğünü ifade etmiştir. Bir başka ünlü isim, Princeton Üniversitesi profesörlerinden ve bir zamanlar Federal Amerika Merkez Bankası (FED) başkanlığını da yapmış olan Ben Bernanke de iş çevrimleri sorununun çözüldüğünü ve bu sorunun birçok daha önemli sorunun yanında çok gerilerde yer aldığını söyleyebilmiştir. Ama, tam işlerin düzeldiği, küreselleşme ile "tarihin sonu" ve "ideolojilerin sonu" ilan edildiğinde üçüncü küresel kriz patlak verdi. İçinden geçtiğimiz krizin ne boyutunu bilebiliyoruz, ne ne kadar derinleşeceği hakkında bir fikrimiz var, ne de ne zaman sonlanacağı konusunda bir tahminde bulunabiliyoruz. Demek ki; bunca birikim ve akademisyenlerin bunca çabalarına rağmen kapitalizmin işleyiş dinamik ve süreçleri hakkında henüz fazla bir analitik bilgiye sahip bulunmuyoruz.

Geniş tecrübe olanaklarının önümüze açıldığı zengin tarihsel sürece rağmen nasıl böyle derin bir körlüğe sahip olabildiğimiz İngiltere Kraliçesi'nin de dikkatini çekmiş olacak ki, kraliçenin ünlü Londra İktisat Okulu'nu (London School of Economics) ziyaretinde akademisyenlere endişesini belirtmesi üzerine, Haziran, 2009 tarihli bir mektupla akademisyenler Kraliçe'ye durumu açıklayıcı bir "özür mektubu" sunmuşlardır. İngiltere'nin çok sayıda ağır toplarının bulunduğu tartışmanın Kraliçe'ye yansıtıldığı mektupta da derin bir süreç analizi yapılmamış, düşük faizlerin kredi mekanizmasını aşırı şişirdiği ve bankacıların risk ayarlaması sisteminde çok güvenilir yöntemler geliştirmiş oldukları konusunda politikacıları ve kamuoyunu ikna ettikleri ve, nihayet, krizin çok karmaşık süreçler sonucunda ve bireysel olarak hiç kimseye veya hiçbir kuruma atfedilebilecek suçlara bağlı ol-

madan oluştuğu görüşü ifade edilmiştir. Dünyanın ileri gelen iktisat otoritelerinin (daha doğrusu, kendilerini böyle gören!) böylesi âciz beyanda bulunmaları iktisat öğretisinin ne denli sığ olduğunu, hatta tüm matematiksel modelleme yöntemlerine rağmen belki de henüz bilimsel nitelik kazanmamış olduğunu çok açık bir göstergesidir. Ana-akım iktisat ekolünün yaklaşımının durumunu saptamak açısından bu yaklaşımın kriz sonrası çözümlerine ve olası krizleri önleme yöntemleri konusundaki önerilerine göz atmak yararlı olur.

Kriz Sonrası Ana-Akım İktisat Ekolünün Yaklaşımları

Kriz sonrası ana-akım iktisat ekolünün yaklaşımının gözden geçirilişi, iktisat otoritelerinin sistemin işleyişini ve krizin oluşumunu nasıl algıladıklarını ve krize karşı ne tür önlemler önerdiklerini anlamak açısından önemlidir. Zira, maalesef, süresi belirsiz bir dönem için, dünya sisteminin ana-akım iktisat sözcülerinin yorumu üzerine gelişeceği görülüyor. Öyle anlaşılıyor ki, Marx'ı ve Marksizmi tüm yönleriyle reddeden Keynes, sadece 1929 Krizi sonrasında komünizme karşı kapitalizme yeni bir rota çizmekle kalmamış, aynı zamanda günümüzün ana-akım iktisat sözcülerine de ilham kaynağı olmuştur. Keynes, iktisadî olayların açıklanmasında Marksist alt-yapı üst-yapı ve sınıfsal yaklaşımı benimsememiş ve Gesell türü yaklaşım yaparak, kapitalizmin olumsuzluklarının para ve maliye politikaları ile hafifletilip, çözülebileceğini ileri sürmüştür (Mattick, 1974; 22). İddialarını daha da ileri götüren Keynes, Shaw'a yazdığı bir mektubunda, ileriki yıllarda toplumların ekonomik olayları algılamasında köklü değişiklik yapacak olan bir kitap hazırladığını ifade etmiştir (Mattick, 1974; 22). Nitekim, Keynes sözünü ettiği ünlü Genel Teori kitabının sonunda, toplumlara olumlu ya da olumsuz yönde etkili olacak unsurun yerleşik çıkarlar değil, fikirlerin olacağını belirtmiştir (Keynes, 1960; 384). Sistemik dinamikler karşısında fikirler hakimiyeti! Ne hazindir ki, bu noktada da Marksizmi reddeden Keynes, aynı zamanda klasik geleneği, hatta Ricardocu görüşü de silmeye yeltenmiştir.

Kriz sonrası ana-akım iktisat akımına baktığımızda Keynes geleneğinin açıkça sürdüğünü saptamak zor değildir. Nitekim, kriz sonrası piyasaya çıkmış olan eserlerin tümünü, alt-detayda ayrıştırılabilsen dahî, aynı çizgide toplamak olasıdır. Kriz sonrası açıklama yapan hemen tüm ana-akım iktisat otoritelerinin birleştiği nokta; uygulamada bazı hataların yapılmış olduğu, bireysel psikolojilerin bu hatalar doğrultusunda tetiklenmesi neticesinde ekonomik göstergelerin ulaştığı yapı pay işkinliğinin bir süre sonra hafif bir tetikleme ile, doğal olarak, sert inişe geçmiş olduğu şeklindedir. Kabaca böylesi bir tanı ile yola çıkılınca, doğal olarak, krizin etkilerinin de aynı yoldan geri dönülerek önlenebileceği görüşü hakim ol-

muştur. Bu düşünce doğrultusunda, krizin er veya geç bitecek ve sistem tekrar yükselişe geçecektir mantığı, ucu açık şekilde, hafızalara kazınmaktadır. Krizler sistemin içsel dinamikleri ile bağlantılı görülmedikçe, sistem dinamiklerine radikal müdahale söz konusu olmamakta, parasal ve malî alanda alınan ve alınması ön-görülen bazı önlemlerle yetinilme yoluna gidilmektedir. Böylesi önlemlerle yetinmenin yanında, yapılan ciddî yorum hatası da, bizzat krizin kendi çöplüğünü temizleme işlevi gördüğü, dolayısıyla sistemin yolunu tıkayan engelleri krizle aştığı anlayışı da kesinlikle dikkate alınmamaktadır. Oysa, geçen yılki yazıda kısaca açıklanmış olduğu üzere, reklamlar, sosyal devlet politikaları, finansal gelişmeler ve küreselleşme olgusu kapitalizmin bunalımını piyasaları genişleterek aşmaya çalışma yöntemleri olarak devreye girmiş olmalarına rağmen, sorun çözülemeyince, bu kez operasyona gereksinim duyulmuş, krizle bazı sermaye unsurları ve kurumlar değersizleştirilerek, bu kez de arzın denetlenmesi yoluna gidilmiştir. Keynesgil gelenek dorultusunda geliştirilen ana-akım iktisadın bu ciddî hatası neticesinde, sonlanan her krizin yeni kriz tohumunu ekerek üretim alanı açtığı ve krize karşı alınan her önlemin kısa vadede krizi hafifletiyor görüntüsüne rağmen, uzun dönemde yeni kriz dalgasına yol açıyor olduğu gerçeği algılanamamaktadır. Nitekim son kriz ertesinde ünlü akademisyenlerin aşağıda sergilenen görüşleri bu hazin manzarayı açıkça ortaya koymaktadır.

Kriz sonrası ortaya dökülen ana-akım iktisat görüşlerini; krizin tanımı ve krizler tarihi ile ilgili yaklaşımlar, politik ve yorum yanlışlığı yaklaşımları ve psikolojik yaklaşımlar olmak üzere başlıca üç ana ekseninde toplamamız olasıdır. Malesef, ele alacağımız tüm üst düzey, hepsi Nobel ödüllü profesyonel iktisatçıların hiç biri sistemin ideolojisi ve işleyiş dinamikleri üzerinde bir görüş ortaya koymamıştır ya da koyamamıştır! Birinci kategoride hemen tüm akademik profesyoneller krizin yüzeysel olarak görüntüsel tanımını yapıp, krizler tarihi ile ilgili görüş belirtmişlerdir. Bunların arasında en ünlülerinden olan Charles P. Kindleberger ve Robert Aliber krizleri 1636 Lale Krizi ile başlatıp, son küresel kriz hariç olmak üzere, günümüze gelene dek 10 adet önemli kriz olayını açıklayan önemli bir tarihsel belge ortaya koymuşlardır. "Çılgınlıklar, Panikler ve Çöküşler" (Manias, Panics, and Crashes) olarak çevrilebilecek başlıkla kaleme alınmış olan eserde, başlığın telkin ettiği aksine, psikolojik davranış modellerine aşırı yer verilmeyip, bu konuda yüzeysel geçiş yapılmış ve Minsky'nin görüşü temel alınarak krizlerin görüntüsel izahı yapılmıştır.

Kindleberger ve Aliber ikilisinin geniş çapta yararlanmış ve alıntı yapmış olduğu Hyman P. Minsky, bilindiği üzere büyük bir Keynes hayranı olup, 2008 yılında yayınlamış olduğu John Maynard Keynes (Minsky, 2008) başlıklı keynesyen

teorinin yorumu niteliğindeki eserde Keynes'in finans sektörüne ne denli önem atfettiğini ve gelecekteki akımların temel belirleyicilerinin geniş çapta finansal operasyonlar olacağını vurguladığını açıklamıştır. Minsky'e göre, ekonomik sisteme dıştan oluşan egzojen bir şok "deplasman etkisi" yaratarak, sistemin dengesini sarsar ve bunu izleyen dalgalar şok şeklinde tüm alana yayılır. Herhangi bir şok, büyüklüğüne ve şiddetine bağlı olarak, makro büyüklükleri etkiler ve bu etkileşimin yarattığı elverişli atmosferden yarar sağlamak isteyen bireyleri ve/veya firmaları borç almaya yönlendirerek, yeni piyasalara açılmalarına neden olur. Böylece ilk ivmenin yarattığı etki dalga dalga yan alanlara geçerek, zaman içinde tüm ekonomiye hakim olur. Sonuçta aktif değerler anormal büyümeye başlar ve ilgili çevrelere zenginlik ve yeni olanaklar olarak yansır. Bu oluşum ABD'de yaşanan 1920 Krizi ile örneklendirilmektedir. Bu örnekte, söz konusu tarihte hızlı yükselen otomobil üretimi ve buna bağlı olarak yaygın karayolu inşaatı sonucunda ekonomide yaşanan ani ve hızlı büyüme ve ertesinde gelen çöküş anlatılmaktadır (Kindleberger & Aliber, 2005; 25-26).

Böylesi şekilsel bakış açısı ve krizlerin tarihinden oluşan yaklaşımın karşısında, iktisat biliminin gerçek anlamda bir bilim olma niteliğini de tartışan ve bu bağlamda şekilsel yaklaşıma karşı çıkan görüşler de yer almaktadır. "İktisadın olayları öngörü niteliğinde bir bilim olması gerekirken, neoklasik iktisadın birçok ana öngörülerini kolayca reddedilebilir niteliktedir" (Stiglitz, 2010; 245) savını ortaya atabilen Stiglitz, bu savının rkasından neo-klâsik iktisadın rekabetçi piyasalar kavramı ile özdeşleştirildiğini belirterek, böyle bir modelin günümüzde asla geçerli olmayan tam istihdam ve arzın talebe eşit olduğu varsayımlarına dayalı olduğunu ifade etmektedir. Bunun da ötesinde Stiglitz, neo-klasik iktisadın gerçek yaşamdan kopukluğunu gösteren diğer önemli bir unsurun da, günümüzde yaygın olarak kullanılan finansal süreçler ve kredi mekanizmasına aşırı önem atfedilmiş olmasını göstermektedir. Stiglitz'e göre, Franco Modigliano ve Merton Miller'in işletmelerin finansmanında özsermaye karşısında borçlanma olanağının kullanılmasının sonuçları ile ilgili analizleri iktisada yapmış oldukları büyük bir katkı olduğu gibi, günümüz sisteminin işleyişini anlamada da çok büyük öneme haizdir. Finansal süreçlerin devreye girmesiyle ekonomik faaliyetlerin sınırı günlük koşulları aşarak, gelecekteki olanakların da kullanılmasını imkan dahiline sokmaktadır. Buna ilaveten, finansal kurumların işlerlik kazanması ve borçlanma müessesesinin yaygın kullanıma girmesi neticesinde, borsalarda yansıyan kurum kâğıtlarının firmaların gerçek değerini yansıtmaktan bir hayli uzaklaştığı da savlanmaktadır (Stiglitz, 2010; 246). Stiglitz'in neo-klasik iktisat öğretisinin krizi açıklamadığı savını desteklemek için ileri sürdüğü diğer iki noktadan biri gelir dağı-

lımı, ikincisi ise toplumsal ayrımcılık olarak verilmektedir. Ona göre, neo-klasik iktisat öğretisi bireylerin gelirlerinin ekonomiye yaptıkları marjinal katkıya göre belirlendiği tezine dayandığı halde, özellikle son zamanlarda mavi ve beyaz yakalılar arasında çok büyük ücret uçurumunun olduğu, beyaz yakalıların hiçbir şekilde hak etmedikleri kadar yüksek ücret aldıkları ve böylece toplumsal katmanlar arasında oluşan ücret ve gelir farklarının olduğu ileri sürülmektedir. Yine neo-klasik iktisat öğretilerinde dikkate alınmayan toplumsal ayrımcılığın da toplumlar da gelir dağılımı farklarının oluşmasına ve ekonominin krize sürüklenmesine neden olduğu ileri sürülmektedir (Stiglitz, 2010; 247). Nihayet, Stiglitz'in itiraz ederek vurguladığı son bir neo-klasik varsayım da bireylerin akılcı davrandığı (rational behavior) savıdır. Stiglitz'e göre, ekonomide her tür ürün için çok uzun dönemli sanal piyasaların oluşturulması, kaçınılmaz olarak, bireyleri olanakları dışında davranışa sürükleyerek, ekonomik balonlara yol açabilmektedir (Stiglitz, 2010; 251-252).

2008 Küresel Kriz'in öncülleri olarak Asya Krizi'ni ve Meksika Krizi'ni ciddiye almamanın da son yanılığında önemli olduğunu vurgulayan diğer önemli iktisatçı Paul Krugman da, benzerleri gibi, tarihte yaşanmışları nedensellik ilişkisi içinde görmeyip, başka türlü yaşanmaları gerekmiş gibi bilimsellikten uzak bir sonuca varmaktadır (Krugman, 2009; bölümler 4, 5, 7 ve 8). Krugman'ın bu bölümlerde yapmış olduğu açıklamalara göre, son kriz öncesinde IMF'nin Tayland, Endonezya ve Kore gibi ülkelerde uygulamaya koymuş olduğu ekonomi politikalarının talep kısıcıcı ve dünya ticaretini daraltıcı etki yaptığını ileri sürmektedir. Krugman bu savını ileri sürerken, söz konusu ekonomilerin niçin borçlu konumuna düştüğünü ve IMF'nin nasıl bir misyonla bu ekonomilere, dünya finansal sisteminin işleyişini ve güveni sağlamak üzere malum programı uygulattığı yönünde bir analiz geliştirmemektedir. Zikredilen ekonomilerin borç krizine sürüklenmeleri ne denli kapitalizmin işleyiş dinamiklerinin bir sonucu ise, IMF'nin önerdiği politika araçları da o derece kapitalizmin işleyişine aykırı olduğu açıktır, ama sistem güçleri açısından zaruridir. Zaten kapitalizmin çelişkili niteliği sonucunda bunlar yaşanmaktadır. Tayland, Endonezya ve Kore gibi ekonomiler hızlı büyüme gerçekleştirirken dış borca ve dış yatırıma ağırlık verdikçe, merkezde gelişmiş ekonomilere kaynak aktarma işlevi görmekte idiler. Ancak, sürecin belirli aşamasında, uluslararası finansal dünyada güvenin sarsılmaması ve alacaklıların alacaklarının güven altına alınabilmesi için de IMF'nin bu ülkeler üzerinde malûm reçetesini uygulamaya koyması kaçınılmazdı. Krugman, krizin nedenleri arasında, pek çok iktisatçının yaptığı gibi, FED'in iki başkanlarını, William McChesney Martin Jr. ile Alan Greenspan, sorumlu tutma yoluna gitmiştir. Krugman'a göre, 19

yıl FED'in başkanlığını sürdürmüş olan Martin'in, işlerin dengeli yürütülmesi amacıyla, ekonominin fazla ısınmaması ve enflasyonun önlenmesi için faiz haddinin yükseltilmesi gerektiğini ima etmesine, onu izleyen dönemde Greenspan'ın da, aynı imayı yapmasına rağmen, politikaların bu yönde geliştirilmemesi krizi tetikleyen önemli bir etken olmuştur (Krugman, 2009; 142-143). Alan Greenspan'ın 5 Aralık 1996 tarihinde Temsilciler Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmasında, spekülâtorlerin davranışlarını tanımlarken "Mantıksız Coşkunculuk" (Irrational Exuberance) ifadesini kullanması dünya borsalarını ciddi olarak geriletmiştir (Shiller, 2005; 1). Dünya borsalarının yükselişe geçtiği bir dönemde böylesi etkili bir ifade kullanmış olan Greenspan'ın (Greenspan, 2007; 174) faizleri yükseltmemesinin ve borsaların krize girdiği 2000 yılına dek beklemesinin ciddi bir hata olduğu ileri sürülmektedir (Krugman, 2009; 142). Ancak, FED başkanı Greenspan'ın bu politikasının ABD'de işsizlik oranının %5 düzeyinin üzerinde olduğu bir dönemde uygulanmış olması, ekonominin canlanması ve işsizliğin 1990'lı yılların sonuna doğru %4 sınırının altına inmesine hizmet ettiği de bizzat Krugman'ın analizleri içinde yer almaktadır (Krugman, 2009; 143).

2008 Küresel Kriz sonrasında krizi açıklayıcı girişimler arasında üçüncü yaklaşım da psikolojik alanı kullanan yorumlardır. Bu alanda öne çıkan iki eser, Robert Shiller'in 2005 yılında yayınlanmış olan *Irrational Exuberance* başlıklı eseri ile George A. Akerlof ve Robert Shiller'in 2009 yılında yayınladıkları *Animal Spirits* adlı eserdir. "Animal Spirits" (Hayvansal Dürtü) kavramı ortaçağda tıp dünyasında kullanılan bir deyim olarak zamanımıza dek gelmiştir. Keynesyen teori bağlamında bu kavramı kullanan Akerlof ve Shiller'in Keynes yorumu, ekonomik olayların bireylerin akılcı (rasyonel) davranışları etrafında oluşmakla beraber, ekonomik anlamda akılcı olmayan bazı davranışların da ekonomik olayların şekillenmesinde önemli yeri olduğu, hatta ekonomik dalgalanmaların ve gayri iradî işsizliğin genellikle bu tür davranışlardan kaynaklandığı şeklindedir (Akerlof & Shiller, 2009; ix). Bu görüşlerin üzerine oturttukları açıklamalarını sürdüren yazarlar, Keynes'in 1936 yılında yayınlanmış olan ünlü eserinde ortaya atılan görüşün zaman içinde kaybolduğunu ve politikaların belirlenmesinde dikkate alınmadığını ileri sürmekteler.

Shiller 2005 yılında yazmış olduğu *Irrational Exuberance* adlı eserinde, ekonomik krizlerin psikolojik temelini "psikolojik çıpalar" ve "sürü davranışı" kavramları ile açıklamıştır. Shiller psikolojik çıpaları "kantitatif çıpalar" ve "moral çıpalar" olarak iki alt başlıkta incelemektedir. Kantitatif çıpalarda spekülâtorlerin borsada oluşan değerler etrafında kanaat oluşturdukları ve kararlarını buna göre verdikleri açıklaması yapılmaktadır. Bu görüşe göre, borsada oluşan değerler oyuncu-

ları belirli kümelerde toplayarak, kendi momentumunu oluşturmaktadır. Moral çıpalarda ise, borsada yükselen değerler karşısında yaşam düzeyini borsa değerlerine göre ayarlamak isteyen oyuncunun davranışı incelenmektedir. Borsa değerlerinin yükselişi karşısında bu değerleri realize ederek yaşam kalitesini yükseltmek isteyen oyuncular ellerindeki kâğıtları nakte çevirmeye yöneldikçe kâğıtların borsada değerler düşmeye başlar. Süreçte hızlı davrananlar kazançlı, ağır davrananlar zararlı çıkar. Borsada oyuncular bu denge içinde davranış kararlarını belirlerler (Shiller, 2005; 148-151). Borsada spekülâtörlerin davranışı hakkında Shiller'in üzerinde durduğu ikinci açıklama belirli bir bilgi etrafında genellikle oyuncuların, kolektif karar alınmışçasına birlikte hareket etmeleridir. Sürü davranışına açık olan spekülâtif piyasalarda yükseliş ve düşüşlerin ekonominin genel durumunu yansıtmaktan çok uzak oluncasına aşırı şekilde zirve ve çöküş yapar.

Ana-Akım İktisatın Kriz Önleyici Önlemleri

Yukarıdaki örneklerde ele aldığım ana-akım iktisat ekolünün Nobel ödüllü iktisatçılarının bu kez de krizleri önleyici önlemlerle ilgili fikirlerini tartışacağım. Keynes geleneğine bağlı olan, ancak keynesyen yaklaşımda krizlerle ilgili çok derin bir analizin bulunmadığını kaydetmekle beraber, bazı ufak ayarlamalarla keynesyen politikaların krizleri önlemede başarılı olacağı tezine prim veren Minsky'ye göre, olası krizleri karşılayabilecek en önemli önlem kamu kesiminin belirli boyutta olmasıdır. Keynes sisteminden etkilenerek politika önlemini geliştiren Minsky, kriz esnasında yaşanacak ekonomik dalgalanma ve istihdamdaki düşüşlerin önlenmesi için kamu kesiminin açık bütçe politikası uygulaması gerektiği tezini savunmaktadır. Bu noktadan hareketle Minsky, kamu kesiminin boyutu ile ilgili görüşlerini de, kriz esnasında daralacak olan özel sektör yatırımlarını telafi edebilecek düzeyde kamu kesimi açığı oluşturabilecek büyüklükte kamu kesiminin bulunması gerektiği şeklinde geliştirmiştir (Minsky, 2008; 330-336). Kriz esnasında daralacak özel kesim yatırımlarını ve özel harcamaları finanse edebilecek kadar açık verebilecek olan bir kamu kesiminin GSMH'daki yerinin de büyük olması kaçınılmaz görülmektedir. Nitekim, 1929 Krizi'ni analiz eden Minsky, kamu kesiminin yeterli boyutta olmamasının krizin derinleşmesinde önemli bir etken olduğunu savunmaktadır. Bu görüşün Friedman'ın, banka işlemlerinin durdurulmasının krizi derinleştirdiği görüşü ile örtüştüğü görülmektedir.

Gerek küresel krizin nedeni olarak gerekse yeni krizlerin önlenmesi için ana-akım iktisat profesyonellerinin ittifak ettiği alan ekonomilere yeni bir düzenin getirilmesi, özellikle de "gölge bankacılık sistemi"nin ve genelde finansal işlemlerin denetim altına alınması konularını kapsamaktadır. Serbest piyasa mantığı ile

aşırı boyutta ve denetimsiz gelişmiş olan finansal işlemlerin varlık fiyatlarının kâğıt üzerinde olağanüstü yükselmesine ve bunu izleyen süreçte de derin bir çöküşe sürüklenmesine neden olduğu genel iddiadır: Finansal alanda "Ponzi Finansman" yöntemine gidilmemesi ve böylece krizlerin olmadığı ortamlarda da düzgün işleyen ve güvenilir finans kesimi oluşturulması önerilmektedir (Krugman, 2009; 189-190. Stiglitz. 2010; 265-268). Finansal reform alanında alınması gereken en önemli önlemler, borcun borçla kapatılmasını ifade eden Ponzi finansman yöntemine gidilmemesi ve asit fonlar piyasasının sonlandırılması şeklinde geliştirilmektedir. Finansal kurumların alacaklarını sigorta etmeleri ya da diğer bir finans kurumuna "varlığa dayalı tahvil" ihracı yöntemi ile devrettiklerinde, bu tür işlemlerin hacmine bağlı olarak, finansal piyasalar reel ekonomi tabanından kopmakta ve sanal aleme yayılmaktadır. Böyle bir ortamda finansal zincirin bir halkasının karşılıksız kalması, diğer halkaların da çöküşünü getirerek, domino etkisi ile, sistemi çökertebilmektedir. Finansal sistemin çökmesinin, ilk anda, yapay olarak şişmiş hayalî ve kâğıt üzerindeki varlıkların değersizleşmesine yol açarken, reel sektördeki gerçek değerleri anında etkilemeyebilir. Böyle bir değerlendirme ile, finansal çöküşlerin gerçek olmadığı ve ekonomideki reel değişkenleri etkilemediği ileri sürülebilir. Ancak, iki nedene bağlı olarak bu sav doğru görülemez. Birincisi, her ne kadar şişmiş finansal varlıklarda görülen değer erimesi gerçek anlamda değersizleşme anlamına gelmemiş olsa da, bu durum bireyler arasında gelir dağılımını bozar. Zira, finansal şişkinliğin bir döneminde varlığını nakde çeviren kişi ile böyle bir yola girmeyen kişi arasında ciddi gelir kayması oluşur. İkinci olarak da, finansal çöküşler tüm piyasalarda panik yaratarak reel sektörü de etkiler ve o alanda gerçek değersizleşmelere neden olur. Böylece, reel sektör krizini perdeleyen finansal sektörün çöküşü, aynı zamanda reel sektörün krizini de açığa çıkarmış olur.

Borsalardaki ani aşırı şişkinliklerin bir nedeninin de merkez bankalarının faiz haddi politikası olduğu belirtilmektedir. Merkez bankalarının sıkı para politikası izlediği dönemlerde faiz haddi yükselmekte ve borsada değerler gerilemektedir. Bu durum 1929 Krizi'nde ABD'de ve 1989 Krizi'nde Japonya'da, farklı şekilde, test edilmiştir. Şöyle ki, ABD'de FED Şubat 1929 tarihinde reeskont oranlarını yükseltmiş ve FED'in sıkı para politikası 1930'lar boyunca sürdürülmüştür. Sonuçta, bilindiği üzere, ABD 1930'larda tarihinin en derin krizini yaşamıştır. Japonya'da ise, Mayıs 1989'da borsa zirvede iken Japon Merkez Bankası iskonto oranını %2,5'tan %6'ya çıkartarak borsayı denetlemek istemiştir. Ancak, bunu izleyen dönemde Japonya'da derin bir borsa krizi yaşanmıştır. Buradan çıkarılacak ders şudur ki, borsa dalgalanmalarına parasal müdahalelerin ani ve sert değil, yumuşak ve zamana yayılı olarak yapılması gereklidir (Shiller, 2005; 224-

225). Merkez bankaları, uyguladıkları para politikası ile faiz haddini ve faiz had-di ile ters yönde hareket eden borsa değerlerini kontrol edebilmektedir. Bu kontrolün ince ayar şeklinde yapılmasının gerekli olduğu ileri sürülmektedir. Merkez bankaları "son borçlanma kaynağı" (the lender of last resort) olarak işlev gördüklerinden, kamusal politikalarla uyum içinde olmak zorundadır.

Finansal işlemlerin serbestleştirilmesi lehinde ileri sürülmüş olan savlar, finansal akımların gelişmekte olan ekonomilerde Shaw hipotezine uygun olarak tasarruf açığını kapatacağı ve böylece kalkınma çabalarına destek vereceği görüşüne dayandırılıyordu. Son yıllarda aşırı derecede hızlanmış olan uluslararası finansal akımlar ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Genel olarak ortaya çıkan sonuç şudur ki; denetimsiz finansal akımlar ile kalkınma arasında dikkate değer önemli bir ilişki söz konusu değildir. Öte taraftan, finansal akımlarla güçlü ve verimli ekonomiye sahip olmayan gelişmekte olan ekonomilerde ani şokların ve finansal krizleri oluşması yönünde ise güçlü göstergeler saptanmıştır (aktaran Epstein, 2009; 118-120).

Krizlere karşı ne tür önlem alınması yararlı olacağı konusunda aletsel düzeyde Shiller'in önerileri, kriz esnasında değersizleşecek aktiflere karşı hem aktif sepetinin çeşitlenmesi hem de tasarrufların yükseltilmesi olarak şekillendirilmiştir. Benzer şekilde, sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinin de dayanıklı bir çığpaya bağlanması gerektiği, böyle bir çığpanın kamu destekli bir fon veya fiyat endeksi olabileceğini vurgulayan Shiller, finansal fonların riske karşı korunma önlemleri konusunda da kamu otoritelerinin topluma ve kurumlara yol gösterici olması gerektiğini ileri sürmüştür (Shiller. 2005; 216-228).

Krize karşı en kapsamlı önlem, "Büyük hezimete yol açan kuralları önerenlerin serbest piyasacı iman ile gözleri o denli kör olmuştu ki, bu gidişin nasıl bir sonuç oluşturacağını görmemeleri şaşılacak bir şey değil!" ifadesi ile Şikago okulu ve Milton Friedman ekolünü suçlayarak, yeni bir düzene geçmenin gerekli olduğunu vurgulayan Stiglitz'den gelmiştir (Stiglitz, 2010; 239-274). Neoklasik iktisat ve Şikago ekolünü ciddi olarak eleştiren Stiglitz, neoklasik modelin çöktüğünü ve gerçek yaşam koşullarını yansıtmadığını ifade ettikten sonra, uygulanan ekonomik sistemin gelir dağılımını bozduğunu, işsizliğe karşı bigane kaldığını, insan dokusunu da yıpratarak, algılamalarımızı ve değerlerimizi değiştirdiğini ve toplumların önemli bir moral krize sürüklenmiş olduğunu vurgulamaktadır. Tüm yoğun eleştiriler sonunda, "Eğer ABD ekonomisini düzeltmek istiyorsa, iktisat öğretisini reforme ederek işe başlamalıdır!" ifadesini kullanmaktan çekinmeyen Stiglitz de sistem dinamiklerine girmeden, sonuçta, sistem için bazı önlemlerle işlerin yoluna gireceği savunusunu yapmaktadır.

Sonuçlandırıcı Düşünceler

Bu yazının konusu kriz değil, ana-akım iktisat ekolünde metoda yönelik eleştiridir. Eleştirilerin amacı ise, böylesine derin kriz karşısında ana-akım iktisat ekolünün niteliği sergilenerek, bu konuda müşterek bilinç oluşturmaya katkı yapmaktır. Bu nedenle ana-akım iktisat alanında önde gelen profesyonellerin krizi açıklama çabalarının ve olası krizlere karşı geliştirdikleri önlemlerin kısa bir manzarasını verdim. Bu manzarada görüldü ki, Nobel sahibi ünlü akademisyenlerin kriz hakkında doyurucu bir açıklaması olmadığı gibi, olası krizleri önlemeye yönelik ciddi ikna edici önerileri de yok. Yukarıda verilmiş olan akademisyen örneklerine, Posner'in *A Failure of Capitalism* adlı eserinde, başta Nouriel Roubini olmak üzere, Raghuram Rajan, Paul Krugman, Martin Feldstein, Robert Shiller ve Alan Blinder gibi sadece birkaç akademisyen dışında hiçbir akademisyenin krizi öngöremediği notunu da ilave edebiliriz (Posner, 2009; 252). Posner'in krizi öngörenler listesine aldığı akademisyenler de kriz öngörüsünü sistemin işleyiş dinamikleri doğrultusunda teorik olarak değil, emlak fiyatlarının aşırı yükselişi ve 2008 yılında yaşanan bazı firma çöküşlerinin müşahedesi sonucunda ampirik olarak geliştirmişlerdir. Hal böyle olunca, "bilim nedir ve işlevi nasıl saptanmalıdır", sorusunun ve bunun akabinde de verilen tanım çerçevesinde ana-akım iktisat ekolünün niteliğinin ne olduğu konusunun tartışılması kaçınılmaz olmaktadır.

Bilim, en yaygın tanımına göre, inceleme alanındaki süjeler arasındaki ilişki kuralını saptayan ve işleyiş dinamiklerini kavramsallaştıran ve teoretize eden kurallar manzumesidir. Böylece oluşturulan kurallar manzumesi çerçevesinde, belirli mesafede ve belirli olasılıklarla, sistemin işleyişine müdahale edilebilir ve ileriye yönelik tahmin yapılabilir. Böyle bir tanımlamada iktisat öğretisinin bilimsel niteliği bir hayli tartışmaya açık gözükmektedir. Nitekim, 2008 Küresel Krizin öngörülmemiş olması, tüm kapitalist dünyayı etkisi altına alarak bazı sermaye dokularını değersizleştirilmesi ve toplumların büyük bölümünü yoksulluğa itmesinin ana-akım iktisadın profesyonel temsilcilerini tedirgin edip, uygulanan politikalar ve kullanılan aletler konusunda tereddütlere sevk etmesi, bilimin tanımı çerçevesinde iktisadın durumunu açıklamaya yetmektedir. Son kriz karşısında yaşanan panik ve tedirginlikten yararlanarak, iktisadın niteliğinin ortaya koyulmasına yönelik bu kısa çalışmada ana-akım iktisat profesyonellerinin düşünce ve yorumlarının irdelenmesinin yararlı olacağı düşüncesini taşımaktayım. Bu düşünce ile, ileri sürülen görüş ve yorumların irdelenmesini ve değerlendirilmesini yapmaya çalışacağım.

Bilimin ilk kuralı münferit gözlemlerden elde edilen bilgilerin bilimleştirme kabına aktarılmasıdır. Bilginin bilimleştirilmesi, müşahede ya da deneyle elde edi-

len parçalı bilgiler yığınından, devamlı olarak test edilebilir ve red edilebilir genel kurallara ulaşmaktır. Parçalı bilgilerden yoruma yönelmek bilimsellik olmayıp, bilgi demetinden ad-hoc sonuçlar oluşturmak anlamına gelir ki, sistematize olmayan bu tür sonuçlar hiç bir şekilde genel kural niteliği taşımaz. Çünkü, bilgi yığını statiktir ve süreci göstermez. Sürecin görülmediği yerde, işleyişdeki sapmalar ve gelecek öngörülemez. Oysa bilgi demetinden elde edilen bilimler, aksi ispat edilinceye kadar, süreci ve oluşumu açıklama niteliğine sahip olduğundan, geleceğe yönelik ciddî ipuçları verir. Salt bilgilerden oluşan ve statik aletsel düzeyindeki ana-akım iktisat öğretisi, statik niteliği ile, süreci açıklayamamakta ve geleceğe ait tahmin gücü taşımamaktadır.

Ana-akım iktisat ekolü veri bilgilerden statik aletler oluştururken, söz konusu statik verileri oluşturan arkaplandaki güç ilişkilerini ve değişimini tümü ile ihmal ederek, Marshall'ın bile iktisadın insana yönelik bir bilim olduğu vurgusunu reddedercesine, mekanik bir yaklaşımla iktisat kurallarını vaz ederken, iktisadî ajanlar arasındaki ilişkinin de doğa olaylarındaki objektif kurallar gibi yansız ve objektif olduğu intibasını yaratmaya çalışmaktadır. Oysa, doğa bilimlerinden ve biyolojik birimlerden çok farklı olarak, iktisat alanında objektif kurallar yoktur; ağırlıklı olarak iktisadî olarak güçlü olanların çıkarları doğrultusunda oluşturulan kurallar geçerlidir. Hal böyle olunca, doğa ve biyolojik bilimlerde süjeler arasındaki ilişkileri belirleyen kurallar eleştiri hedefi olamazken, iktisadî ajanlar arasındaki kurallar eleştirinin tam odağında olmalıdır. Güçlüler tarafından oluşturulan kurallar eleştirilmeden, güç ilişkilerinin oluşturduğu görüntülerle teori oluşturmaya kalkmak, güç ilişkisini meşrulaştırmaktır. Şu soruyu sorarak, meseleyi burada bağlamak istiyorum: iktisat biliminin işlevi güç ilişkisini meşrulaştırmak mıdır? Bu sorunun yanıtı "evet" ise, böyle bir yaklaşım "bilim" olarak nitelenebilir mi?

Hal böyle olunca, yâni güç ilişkilerini meşrulaştırma işlevini yüklenmiş bir alan, güç ilişkileri sonucu oluşan krizlere yüzeysel yanıt vermeden öteye gidemez. Bu durumda, doğal olarak, akademisyenler birbirini suçlarlar, ya da Stiglitz'in yaptığı gibi neo-klâsik iktisadın bir dizi yaklaşımının gerçekte uyuşmadığı söylemi ile topluma sempatik mesajlar vermeye çalışırlar, veya insanların denetlenemez aşırı hırsırları ile rasyonellik sınırlarının aşıldığı savı ileri sürülür, vs..Krizin nedenleri tatminkâr olarak açıklanamadığı gibi, önerilen önlemler de tatminkâr görülmemektedir. Zira, FED'de istihdam edilen en üst düzey matematikçiler, bir çok derecelendirme kuruluşunda istihdam edilen burnundan kıl aldırmayan üst düzey yöneticiler öyle önerilerde bulunuyorlar ki, sanki bunlar hiç yoktu ya da şimdiye dek kimsenin aklına gelmemişti! O zaman da şu soru akla geliyor: önerilen önlemler niçin zamanında düşünülmedi ya da olanlar gevşetildi? Örneğin, daha dü-

ne kadar “ekonomilerin serbestleştirilmesi” tezini kimler savunuyordu, niçin bugün aksi uygulamalar yapılıyor ya da öneriliyor? Bütün bu mülahazaların tek bir açıklaması var. O da; krizi gerçekçi olarak açıklayan gerçekçi teorik yaklaşım, ana-akım iktisat ekolünün girmedığı güç ilişkisine girdiği için dışlanmakta, onun yerine havada uçan yüzeysel açıklamalarla durum idare edilmeye çalışılmaktadır. Başka bir ifade ile, kriz karşısındaki tüm yaklaşımlar “sert-çekirdek” (hard-core) içine girmeden ya da girmeden, “yumuşak kuşak” (soft-belt) üzerinde seyretmektedir.

Ana-akım iktisat ekolü birey-sistem ilişkisinde bireyin sisteme başat olduğu faraziyesinden hareketle, sistemin işleyişinde bireyin rolü olağanüstü düzeyde görülmektedir. Oysa, Freudian görüşün aksine diyalektik görüşe göre, birey-sistem ilişkisinde sistem bireye başattır ve sistemin devinim aşamalarına göre bireysel psikolojiler dönüşür ve şekillenir. Hal böyle olunca “hayvansal dürtü” kavramı kadar, yöneticilerin hataları yaklaşımı da sistemi ve oluşumları açıklamada hiçbir öneme haiz olamaz. Finansal aşamanın hızlandığı bir dönemde her birey, çok doğal olarak, reel üretimin başat olduğu geçmişteki davranışından çok farklı bir davranış kalıbına bürünür. Bu durumda bireyi değil, sistemi dikkate almak kaçınılmaz olur. Ana-akım iktisat ekolünün ise, tam ters bir yaklaşımla, FED başkanının veya sair yöneticilerinin hatalı addedilen davranışları gibi bireyin davranışını öne çıkartmaktadır.

Namütenahi örneklerle açıklayabileceğim bu yaklaşımın nedeni nedir? İşte bu noktada, iktisadın siyaset ile yakın ilişkisine girmektediriz. İktisat-siyaset ilişkisi tam bir ideolojik yaklaşım çerçevesinde gelişir. Adam Smith’den (Smith, 1960; 231-232), bazı farklarla, Lenin’e (Bottomore, 1993; 280-284) dek birbiri ile örtüşen hakim ideoloji tanımı, “hakim sınıfların çıkarı” ya da “burjuva sınıfının proleteryanın politik bilincine sirayet ederek üzerinde tahakküm kurması” şeklinde ifade edilebilir. Althusser’in bilimi ideolojinin karşısına koyma savı çerçevesinde, toplumdaki güç ilişkisini irdelemeden, görüntüsel yüzeysel oluşumlardan bilgi kuramları çıkarmaya çalışan ana-akım iktisat ekolünün bilimler tanımı ve tasnifindeki yeri ve ağırlığı hayli kuşkulu gözükmektedir.

Kaynakça

- Akerlof, George A. & Robert J. Shiller (2009): *Animal Spirits*, Princeton University Press, Princeton
- Bottomore, Tom (yayın yön.) (1993): *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İletişim, İstanbul

- Epsteinü, Gerald (2009): "Should Financial Flows Be Regulated? Yes", Reforming the International Financial System for Development (ed. J.K.Sundaram) G24 Secretariat, Washington, D.C.
- Greenspan, Alan (2007): *The Age of Turbulance*, The Penguin Press, New York
- Keynes, John Maynard (1960): *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, MacMillan & Ltd., London
- Kindleberger, Charles P. & Robert Aliber (2005): *Manias, Panics, and Crashes*, John Wiley & Sons Ltd. New Jersey
- Krugman, Paul (2009): *The Return of Depression Economics*, W.W.Norton & Co. New York
- Mattick, Paul (1969): *Marx & Keynes*, Merlin Press, London
- Minsky, Hyman P. (2008): *John Maynard Keynes*, McGraw-Hill, New York
- Minsky, Hyman P. (2008). *Stabilizing an Unstable Economy*, McGraw-Hill, New York
- Posner, Richard A. (2009). *A Failure of Capitalism*, Harvard University Press, Cambridge
- Shiller, Robert J. (2005): *Irrational Exuberance*, Broadway Books, New York
- Smith, Adam (1960): *The Wealth of Nations*, Everyman's Library, London
- Stiglitz, Joseph E. (2010): *Freefall*, W.W.Norton & Co., New York